

L'Empordà dels trobadors

Miriam Cabré^{a*}, Albert Reixach^{b**}

^a Professora de Filologia Romànica a la Universitat de Girona (UdG) i membre investigador de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes (ILCC) i Centre de Documentació Ramon Llull

^b Universitat de Girona (UdG). Departament de Filologia i Comunicació. Doctor d'Història Medieval

RESUM

L'article recorre la poesia trobadoresca relacionada amb les terres de l'Empordà, principalment a partir dels esments de topònims i persones recollits en el mapa de les corts trobadoresques del projecte Trob-Eu. De tots els poemes, n'intenta definir el context que explica la vinculació empordanesa, a vegades proposant noves interpretacions, per exemple en els casos de Guillem de Berguedà i Cerverí de Girona. El panorama de les xarxes de la noblesa per on circulava la lírica dels trobadors ajuda a entendre els estímuls d'un fenomen crucial de la cultura europea occidental, al mateix temps que les mencions dels textos a senyors, castells i altres indrets de l'Empordà ofereixen una visió complementària a les fonts documentals que il·luminen els cercles de poder i les tensions i canvis que visqueren entre mitjan segle XII i inicis del XIV.

Paraules clau: Trobadors, circulació de la lírica, noblesa, Guillem de Berguedà, Alfons el Cast, Cerverí de Girona.

Empordà the troubadours

ABSTRACT

This article surveys troubadour poetry connected to the Empordà lands, mainly by gathering the relevant place- and person-names we have detected while creating a map of troubadour courts for the project Trob-Eu. We have aimed at defining the context that accounts for the Empordà presence in each poem, sometimes offering new interpretations of the composition, for instance those of Guillem de Berguedà and Cerverí de Girona. The courtly networks highlighted by this survey reveals the channels of circulation of troubadour lyric, while the mentions of magnates, castles and other enclaves in the Empordà complement the details afforded by documentary sources when analysing these circles of power as well as the tensions and changes occurred between mid-12thC and early 14thC in this area.

Keywords: *Troubadours, circulation of poetry, nobility, Guillem de Berguedà, King Alfons el Cast, Cerverí de Girona.*

* Correspondència: Miriam Cabré - E-mail: miriam.cabre@udg.edu
Albert Reixach - E-mail: reixachsala.albert@gmail.com

Recepció: 06/06/2018 • Acceptació: 27/09/2018

DOI: 10.2436/20.8010.01.245

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos (AIEE), Figueres, vol. 49 (2018), pàg. 183-198

La vinculació trobadoresca amb l'Empordà es pot remuntar a ben antic i permet de recórrer i concretar les principals fites catalanes d'aquesta cultura d'origen occità, gairebé des dels inicis de la seva adopció fins a l'evolució cap a una poesia autòctona. Tot parant atenció sobretot als esments a personatges i llocs, volem oferir un recorregut per aquestes terres, amb l'ajuda del mapa que elaborem sobre les corts catalanes relacionades amb la lírica dels trobadors.¹ Un dels aspectes interessants que permet analitzar aquesta nova eina, en una línia de recerca que encetem aquí, és la toponímia dels trobadors: per què i quan citen topònims i quina mena d'indicis en podem obtenir per interpretar millor els poemes. En tot el corpus dels trobadors, hi ha 679 topònims identificats, dels quals 126 es localitzen a la Corona d'Aragó (és a dir, un 18,5%), i 27 corresponen a l'àrea de Girona (mapa 1). Alguns topònims presenten més d'una possibilitat d'identificació o poden estar deformats pels copistes, però quan es poden determinar amb una certa probabilitat amplien i concreten el sentit del poema, i de vegades proporcionen l'únic indicatiu del context que el va impulsar. Esperem contribuir així a identificar i entendre la poesia que naixia d'un estímul empordanès en època dels trobadors.

Tenim notícies de la lírica trobadoresca des del tombant del segle XII i pràcticament des dels orígens els trobadors s'interessen per la Corona d'Aragó. Els vincles familiars i polítics que justifiquen aquest interès són fàcils d'il·lustrar: el primer trobador conegut, Guillem IX, duc d'Aquitània, era besavi del rei Alfons el Trobador (o el Cast) d'Aragó. És a la segona meitat del segle XII, durant el regnat d'aquest monarca, que la lírica dels trobadors es converteix en la tradició poètica pròpia de la Corona d'Aragó. Si Martí de Riquer i Martí Aurell van analitzar el paper de la corona i les seves necessitats propagandístiques en aquesta apropiació cultural, recentment Isabel Grifoll ha fet èmfasi en el pes de la noblesa.² Podrem resseguir totes dues vies mitjançant els esments empordanesos.

Al voltant d'Alfons, trobem els trobadors més rellevants de l'època i el mateix rei conrea la lírica, amb una *canço* i un debat amb el "mestre de trobadors" Giraut de Bornell. La poesia que emana d'aquest entorn i aquella que hi fa referència, en termes favorables o hostils, subratlla la imbricació dels interessos polítics dels protectors en la creació i el pes de les corts, no només reials, sinó també les de comtes i altres

-
1. És un dels objectius del projecte Recercaixa 2015 ACUP 00127, que inclou també un portal web sobre els trobadors (www.troub-eu.net). En aquest marc, esperem precisar altres detalls sobre l'activitat cultural de les corts catalanes i els trobadors que s'hi vinculen. Aquest article s'ha beneficiat també de l'ajut MEC FFI2014-53050-C5-5-P.
 2. Martí de RIQUER, "La Littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon", *Cahiers de civilisation médiévale*, 2 (1959), p. 177-201; Martin AURELL, "Les troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)", *Revue des langues romanes*, 85 (1981), p. 53-67; Isabel GRIFOLL, "Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès". A: Aitor CARRERA, Isabel GRIFOLL (ed.), *Occitània en Catalonha: de tempes novèls, de novèls perspectives, Actes de l'XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*, Lleida, Generalitat de Catalunya-Diputació de Lleida, (2017), p. 529-542.

magnats.³ Perfilava unes xarxes de poder, teixides amb aliances matrimonials i polítiques: en percebem o no l'impacte explícit sobre la lírica, configuren l'entramat en què aquesta es produeix i circula. La noblesa de l'àrea que en l'actualitat forma part de l'Alt i del Baix Empordà no fou una excepció.⁴ Es tracta d'un grup decisiu en la societat medieval, gens homogeni: per sota de llinatges prominents com els comtes d'Empúries i els vescomtes de Rocabertí amb un paper preponderant en l'escaquer polític del conjunt de la corona, existien altres famílies amb rellevància. Eren nissagues amb patrimonis considerables, que agrupaven diversos castells –com ara, els Llers, els Vilademuls, els Creixell, els Pau o els Torroella-Santa Eugènia– i ostentaren cert poder, si bé sovint devien la posició a la fidelitat i proximitat a l'entorn reial i, en conjunt, mai no mostraren el mateix arrelament que les cases comtals i vescomtals.⁵

Malgrat allò que encara n'ignorem, la noblesa empordanesa en sentit ampli es fa visible per primer cop a la xarxa trobadoresca en l'obra de Berenguer de Palol, cavaller originari d'una localitat propera a Elna, descendent d'uns feudataris del llinatge comtal del Rosselló, i actiu durant la segona meitat del segle XII.⁶ La *vida* medieval l'etiqueta de "paubres cavalliers": deixant-ne de banda el caràcter estereotipat, el terme apunta a la franja mitjana-baixa de l'estament nobiliari, tal com també assenyalen les poques dades disponibles. Un esment al comte Gausfred III

-
3. Sobre algunes dificultats d'analitzar aquests focus culturals en relació amb la lírica trobadoresca a la Corona d'Aragó: Miriam CABRÉ, Albert REIXACH SALA, "Para un mapa de las cortes trovadorescas: el caso catalano-aragonés". A: *Actas del XVII Congreso Internacional de la AHLM (Roma 2017)*, en premsa.
 4. Sense entrar en el debat sobre els límits històrics de l'Empordà, vegeu a tall de mostra: Albert COMPTE FREIXENET, "Sobre els límits de l'Empordà", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 22 (1974), p. 297-336.
 5. Per a la franja superior de la noblesa, vegeu la síntesi clàssica Santiago SOBREQÜES VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Base, 2011 (reed. de 1961). Sobre les cases vescomtals dels bisbats d'Elna i Girona, si bé en un període anterior: André CONSTANT, "Entre Elne et Gérone: essor des chapitres et stratégies vicomtales (IXe-XIe siècle)". A: Hélène DÉBAX (éd.), *Vicomtes et vicomtés dans l'Occident médiéval*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, (2008), p. 169-187. Per al conegut esquema de les jerarquies dins de la noblesa catalana: Santiago SOBREQÜES VIDAL, "La nobleza catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-71), p. 513-532. Tanmateix, en el conjunt del principat s'hi ha aprofundit ben poc i per als territoris empordanesos només comptem amb treballs com Josep M. MARQUÈS PLANAGUMÀ, "Llinatges medievals de l'Empordà", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28 (1995), p. 89-117, basat en bona part en la documentació de la canònica de Santa Maria de Vilabertran. Vegeu també Anna M. PUIG GRIESENBERGER, Albert RIERA PAIRÓ, "Gènesi i consolidació del món feudal". A: Pere GÍFRE RIBAS (coord.), *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 2000, p. 235-307, esp. p. 300-307; i Albert RIERA PAIRÓ, *La senyoria episcopal de Bàscara i l'organització de l'espai (1055-1302)*, Figueres, IEE, 2003, p. 281-291, amb genealogies d'algunes famílies esmentades.
 6. Sembla difícil que apareguin noves dades sobre Berenguer de Palol (que en algunes fonts presenta les variants Palou o Palazol) respecte de les reunides per Francisco NOY, "Estudio histórico sobre el trovador Berenguer de Palou", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 36 (1975-76), p. 15-104; i Saverio GUIDA, "Per il profilo biografico di Berenger de Palazol", *Medioevo romanzo*, 6 (1979), p. 22-36; amb apunts complementaris sobre els vincles de Palol amb Ponç de Vernet, promotor de lírica: Saverio GUIDA, "Il signore rossiglione Pons de Vernet fra trovatori e catari". A: Vicenç BELTRAN, Tomàs MARTÍNEZ, Irene CAPDEVILA (eds.), *800 anys després de Muret: els trobadors i les relacions catalanooccitanes*, Barcelona, Universitat de Barcelona, (2014), p. 149-170.

situa una part de l'obra abans de 1164, any del traspàs del penúltim membre de la casa comtal rossellonesa.⁷ En dedicar algunes composicions a Maria de Peralada, el trobador evidencia els tradicionals lligams entre l'àrea rossellonesa i els antics comtats de Peralada i Empúries. Trobem un exemple d'aquest elogi poètic a la *tornada* de la *canço* "Ab la fresca clardat" (PC 47,1):

Chanso, a Na Maria
diguas qu'ieu chantaria
si-n sabí aver grat.⁸

Malgrat un cert debat sobre la identificació de la dama, Noy la documenta entre 1176 i 1201, amb dominis i connexions a una banda i l'altra de les Alberes. Era filla de Ramon de Torrelles, senyor de Peralada, casada en primeres noces amb Bernat de Navata i en segones, amb Arnau d'Avinyó, amb descendència en tots dos casos.⁹

També és interessant que una de les filles pugui identificar-se amb la Saurimonda de la cèlebre *vida* del també rossellonès Guillem de Cabestany, actiu al pas del segle XII al XIII.¹⁰ Malgrat que aquesta connexió en què insisteix la *vida* no té ressò en l'obra poètica de Guillem, el vincle entre dos trobadors rossellonesos i els llinatges empordanesos no és sorprenent. Des del segle X (o abans) fins a inicis del XIV, els comtes de Rosselló i d'Empúries, així com els vescomtes de Rocabertí i diversos vassalls seus, tenien dominis a tots dos vessants de les Alberes, cosa que implicava una densa xarxa de relacions entre les famílies nobiliàries d'aquests territoris.¹¹ En definitiva, l'esment de la de Peralada per part d'un cavaller del Rosselló representa un primer indici de la circulació d'una lírica que, en paral·lel a les grans corts reial i comtals, la noblesa catalana, inclosa l'empordanesa, protegia i havia acceptat com a pròpia.

7. Gausfred III (a. 1113-1164), casat amb Ermengarda de Carcassona-Besiers, germana de Ramon Trencavell, fou succeït pel seu fill Girard II (1164-1172), darrer comte privatiu del Rosselló que llegà els dominis a Alfons el Cast. Tot i la menció en un poema, segons Noy, no documentem el trobador fins a un parell de mesos abans de la mort d'Alfons (1196) i dictà el darrer testament ja en ple regnat del Catòlic el juny de 1207, constant com difunt el febrer de l'any següent. Vegeu l'edició del testament a: Rodrigue TRÉTON, *Diplomatari del Masdeu*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010, vol. II, doc. 203 (1207/06/30). De les dades aportades per Noy cal descartar la hipòtesi que el personatge morí jove, derivada d'un error d'interpretació del terme "nutriti", referit a dos legataris del testament. L'autor els considera la dida del testador i el seu marit, però devien ser simplement servents domèstics: F. NOY, *op. cit.*, p. 68-71.

8. *Berenguer de Palol*, ed. Margherita BERETTA SPAMPINATO, Modena, Mucchi, 1978, p. 73-84, v. 55-57.

9. F. NOY, *op. cit.*, p. 43-45.

10. Vegeu Jean BOUTIÈRE, A.-H. SCHUTZ, *Biographies des troubadours*, Paris, Nizet, p. 99. GUIDA, "Il signore rossiglione...," p. 152.

11. Adam J. KOSTO, *Making Agreements in Medieval Catalonia: Power, Order, and the Written Word, 1000-1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, p. 142-144; Stephen P. BENSCH, "La séparation des comtés d'Empúries et du Roussillon", *Annales du Midi*, 118/255 (2006), p. 405-410. De manera més general: Aymat CATAFAU, "L'Albera: una frontera a l'edat mitjana?", *Actes del congrés Fronteres*, Figueres, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, (2011), p. 53-73, esp. p. 63-70.

Encara en època d'Alfons el Cast, trobem alguns esments a l'Empordà a l'obra de Guillem de Berguedà, primogènit d'aquest llinatge vescomtal.¹² Diversos sirventesos responen al context de les disputes entre el rei i els grans magnats catalans, oposats al pla de la monarquia d'estendre la Pau i la Treva de Déu al conjunt de territoris situats entre Sales i els confins de Lleida i Tortosa, és a dir, una jurisdicció general i un marc fiscal per sobre dels castells i termes alodials de moltes nissagues.¹³

En el sirventès "Cantarey mentre m'estau" (PC 210,8a, v. 3), centrat sobretot en la figura del vescomte Ramon Folc III de Cardona (assassinat pel trobador el 1175, probablement el motiu pel qual no va heretar el títol vescomtal), s'esmenten uns macips o nois de Pau. Riquer ho identifica amb la localitat de l'Alt Empordà, d'on també proposa que era originari el joglar Ramon de Pau, a qui Guillem encomana el sirventès "Amic marques, enqera non a gaire", adreçat a Ponç de Mataplana, perquè el difongui (PC 210,1, v. 41).¹⁴ Tanmateix, les referències al territori empordanès són més evidents a "Be-m volria q'om saupes dir" (PC 210,4a), que Riquer inclou dins d'un cicle de sirventesos dedicat a la revolta encapçalada pel vescomte de Castellbò contra el rei Alfons i el comte i el bisbe d'Urgell entre 1190 i 1194. En algunes composicions del cicle la datació és clara, com ara "Reis, s'anc nuill temps foz francs" (PC 210,17), emmarcada en la represa de les hostilitats, a partir de 1190, entre nobles com Arnau de Castellbò i Ponç III de Cabrera contra el comte Ermengol VIII d'Urgell, que gràcies al suport del Cast aconseguí posar setge als dominis d'alguns dels seus vassalls.¹⁵ Com ja anota Riquer, l'agost de 1191 el rei signà un acord amb el comte urgellenc pel qual s'havien de repartir les possessions del de Cabrera. La composició es refereix, doncs, a l'atac de les forces reials de l'any següent a un d'aquests enclavaments, Castelló de Farfanya, on aleshores es trobava Marquesa, esposa de Ponç III.

Tanmateix, el conflicte arrencava d'uns anys abans, motivat per la voluntat d'Ermengol VIII d'estendre la Pau i Treva als seus dominis, en una operació similar a la de la monarquia, amb l'oposició, entre d'altres, del vescomte de Castellbò i el de Cabrera (aleshores vescomte d'Àger). Altres personatges al·ludits a "Be-m volria q'om saupes dir", com Ramon Galceran de Pinós i Marquesa d'Urgell, ja apareixen

12. Per a la biografia de Guillem de Berguedà: Martí de RIQUER, *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*, Barcelona, Quaderns Crema, 1996; i les noves perspectives d'I. GRIFOLL, *op. cit.*

13. Thomas N. BISSON, *Medieval France and her Pyrenean Neighbours: Studies in Early Institutional History*, Londres, The Hambledon Press, 1989, p. 220-224; *Id.*, *The Crisis of the Twelfth Century. Power, Lordship, and the Origins of European Government*, Princeton/Oxford, Princeton University Press, 2009, p. 499-511; Pere ORTI GOST, "La primera articulació del Estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)", *Hispania*, LXI/3, 209 (2001), p. 967-998, esp. p. 974-978.

14. RIQUER, *Les poesies del trobador...*, p. 128, 204.

15. M. RIQUER, *Les poesies del trobador...*, p. 304-313; Alejandro MARTÍNEZ GIRALT, *Parentela aristocràtica, domini i projecció sociopolítica. Els vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1243*, Girona, Universitat de Girona, tesis doctoral 2015, p. 102-104. Agraïm a l'autor la possibilitat de consultar el text encara inèdit.

vinculats l'any 1184 amb Guillem de Berguedà i el seu amic i també trobador Bertran de Born, alhora que les relacions entre els Pinós i Arnau de Castellbò es remunten a inicis de la dècada de 1170.¹⁶ Per tot això, les endreces al comte d'Empúries en aquest poema poden ser perfectament anteriors als anys 1190, tot referint-se a un episodi crucial en l'avanç de les aspiracions polítiques d'Alfons el Cast i que precedeix l'onada de revoltes a l'àrea d'Urgell de la darrera dècada del segle XII: l'assemblea que tingué lloc a Girona el 1188. Si en aquella ocasió el monarca hagué de cedir davant de força demandes dels barons, potser la intenció de Guillem de Berguedà era pressionar alguns dels representants principals de l'estament nobiliari en un escenari de negociació.¹⁷

Aquest context polític alternatiu donà un sentit una mica diferent a les al·lusions empordaneses en la penúltima estrofa, d'interpel·lació a Ponç Hug II d'Empúries. Guillem cita el castell de Quermançó (v. 39) i al vers anterior el de Rocamaura (v. 38), tots dos vinculats a la nissaga comtal, com assenyalà Riquer, i situats gairebé als extrems septentrional i meridional dels seus dominis, amb un valor simbòlic important:¹⁸

Ja-N Ponz Ugz no-s lais adurmir,
qe segurs es q'om li deman
Rochamaura, qe fai bastir,
e la forza de Carmenzon;
e-ls murs q'a faitz a massa gran
lo reis los fara desrochar,
e-ls vals de Castellon razar.¹⁹

Aquestes referències semblen curiosament triades per tal d'inquietar el comte d'Empúries, el qual, segons s'ha considerat tradicionalment, aleshores mantenia una bona relació amb la monarquia després de diverses topades dels seus avantpassats amb la dinastia comtal barcelonina.²⁰ Malgrat això, Guillem

16. Martí de RIQUER, *Guillem de Berguedà*, Poblet, Abadia de Poblet, 1971, vol. II, p. 137-138; Martí de RIQUER, *Les poesies del trobador...*, p. 294.

17. Per a l'edició de les actes d'aquesta assemblea: Gener GONZALVO BOU (ed.), *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya: segles XI-XIII*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Justícia, 1994, doc. 17, p. 92-100.

18. RIQUER, *Les poesies del trobador...*, p. 301.

19. RIQUER, *Les poesies del trobador...*, p. 300, v. 36-42.

20. Una biografia succincta de Ponç Hug II (1173-†1200), on s'explica l'aparent sintonia amb la monarquia: "Ponç III d'Empúries", a *Gran Enciclopèdia Catalana*, <<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0051920.xml>> (darrera consulta a 20/04/2018). Així mateix: S. SOBREQÜÉS VIDAL, *Els barons de Catalunya...*, p. 36-37. Una visió més matisada de la seva relació amb el rei i amb el bisbe de Girona: Stephen P. BENSCH, "Three peaces of Empúries (1189-1220)", *Anuario de Estudios Medievales*, 26 (1996), p. 583-603. Tot i que poguessin recelar l'un de l'altre, Ponç Hug II apareix documentat al costat del monarca en diverses ocasions; per exemple, en un conveni signat per

l'alerta, recordant implícitament les acusacions contra el rei Alfons de no respectar els pactes ni els tractes quan els seus interessos l'empenyen a trencar-los, un dels motius recurrents de la poesia contra el rei.²¹ El trobador sabia què havia de dir per amoïnar el comte, fent referència a tres de les seves possessions més decisives en les disputes geopolítiques a l'àrea de l'Empordà durant bona part de l'època medieval amb els comtes d'Empúries, els vescomtes de Rocabertí (tot i que de manera més puntual), la corona, i la mitra gironina com a protagonistes.

En primer lloc, l'esment al castell de Quermançó, al terme actual de Vilajuïga, col·loca l'estrofa en un context ampli de conflictes entre els comtes d'Empúries i la resta d'actors citats.²² Des de segles enrere havia format part dels acords entre els comtes d'Empúries i els de Rosselló (per exemple, el 1085 i el 1121), com hem vist, estretament relacionats abans del darrer terç del segle XIII. El 1137, quan Ponç Hug I (o Ponç II), avi de Ponç Hug II, es revoltà contra el comte Ramon Berenguer IV va acabar-hi pactant una convinença en què es comprometia a enderrocar les fortificacions de Quermançó, mentre que el comte de Barcelona hauria d'eliminar les defenses alçades al castell de Rocabertí, que havia fet servir de plataforma en l'enfrontament.²³ Cinquanta anys més tard, el mateix castell fou objecte d'un pacte entre Ponç Hug II d'Empúries i Jofre II de Rocabertí en el marc de la promulgació consensuada de la Pau i Treva al comtat d'Empúries, en una iniciativa paral·lela a la del rei i el comte Ermengol VIII d'Urgell –amb la diferència que en un primer moment no generà tanta oposició entre els seus vassalls.²⁴

Alfons amb els genovesos a Calataiud el 1186, en actes signades en diverses poblacions del Llenguadoc el 1188, en una concessió aprovada a Girona l'agost del mateix any (coincidint segurament amb l'assemblea que acollí la ciutat de l'Onyar) i en un codicil del rei, redactat el 1196, en què el nomenà marmessor juntament amb altres nobles: Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC), 1995, docs. 427 (1186/10), 469 (1188/06), 470 (1188/07), 473 (1188/08), 657 (1196/04).

21. Miriam CABRÉ, "La lírica d'arrel trobadoresca", Àlex BROCH, Lola BADIA (dirs.), *Història de la Literatura Catalana I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Barcino, 2013, p. 219-296, en concret p. 237-240.

22. Quermançó té un valor especial en la memòria històrica del llinatge. Les anotacions d'un notari castelloní del segle XVII havien portat a situar-hi el primer arxiu comtal en època de Ponç I (1116-1153): Pere CATALÀ ROCA i Marià BAIG ALEU, "Castell de Quermançó i esment del castell de Miralles". A: Pere CATALÀ ROCA, *Els castells catalans*, vol. II, Barcelona, Dalmau, 1990 (2a ed.), p. 548-554. Ho descarta, però, Stephen P. BENSCH, "Un notariat baronial: notaris i pràctiques documentals en el comtat d'Empúries al segle XIII". A: *Documentació notarial i arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica*, Girona, Arxiu Històric de Girona-Departament de Cultura, 2007, p. 127-133, esp. p. 127.

23. S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya...*, p. 35.

24. S. P. BENSCH, "Three peaces of Empúries...", p. 583-587.

A la banda oriental del massís del Montgrí, el castell de Rocamaura també havia estat una peça important dels equilibris territorials amb altres llinatges: era tingut com a feu dels comtes emporitans pels senyors de Torroella de Montgrí, també implicats en la lluita secular entre els Empúries i el bisbe de Girona.²⁵ Al final de l'estrofa, tot indicaria que Guillem fa una tercera referència als dominis del comte d'Empúries: la seva capital, Castelló. En la línia de la interpretació exposada abans, que l'havia portat a situar la composició l'any 1192, Riquer considerava que la població esmentada era Castelló de Farfanya.²⁶ Tot i això, cap element no indica que calgui deslligar aquest Castelló del context clarament empordanès de l'estrofa, sobretot si observem l'ús dels topònims al llarg del poema. Tot puntuant-ho amb l'ús de la toponímia i els noms de llinatge rellevants, el trobador atia els barons de Catalunya, amb advertències a aquells que considera sospitosos de voler decantar-se cap al bàndol reial. Els valls de Castelló a què al·ludeix i que, segons Guillem, corrien perill de ser desarticulats a instàncies del monarca, devien ser els de la primitiva residència comtal que abans de la dècada de 1330 es trobà al puig del Mercadal de Castelló d'Empúries.²⁷ En canvi, la formulació dels v. 40-41 és ambivalent: mentre que els valls que el rei podria fer "razar" són clarament els de Castelló, els murs que serien enderrocats podrien tant correspondre als de Castelló, als de la força de Quermançó, o bé genèricament als recintes emmurallats que Ponç Hug II havia impulsat en les fortaleses i diversos nuclis del seu territori.

25. El control creixent de la monarquia sobre el terme al llarg del XIII acabà convertint Torroella en lloc de reialenc a partir de 1272 i la muntanya del Montgrí en una barrera estratègica en les lluites geopolítiques entre la corona, el casal comtal emporità i els bisbes de Girona en el tombant del segle XIII al XIV: PELAI NEGRE PASTELL, "La villa de Torroella de Montgrí y sus primitivos señores", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 4 (1949), p. 78-128, en concret p. 88; XAVIER SOLDEVILA TEMPORAL, "Una vila empordanesa a l'edat mitjana. Torroella de Montgrí, segles XII-XIV", *Quaderns de la Selva*, 15 (2003), p. 89-103; *Id.*, "El Montgrí i les illes Medes a l'edat mitjana", *Papers del Montgrí*, 26 (2005), p. 47-96, esp. p. 80-82.

26. M. de RIQUER, *Les poesies del trobador...*, p. 301.

27. L'arqueologia ha revelat l'existència d'un castell al sector nord-est d'aquest puig des del darrer quart del segle XI. Comptava amb algun mur que el rodejava i un fossat entorn de la mota o talús on s'alçava l'edifici. No hi ha a penes documents que permetin resseguir l'evolució arquitectònica del recinte abans que a finals del XIII es parcel·lés una part del fossat que va ser terraplenada i que el 1332 el castell fos totalment desmantellat pel comte Pere I. D'aquí que es desconeixin hipotètiques obres de reforç o ampliació de les estructures durant l'època de Ponç Hug II, tot i que val la pena destacar el pacte signat entre un seu predecessor (probablement el seu avi Ponç Hug I) i Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, l'any 1128, en què el primer quedava obligat a enderrocar una nova fortalesa feta a Castelló i a reomplir els valls oberts: ANNA M. PUIG I GRIESENBERGER, "La villa Castilione en el territorio Petralatense. La seva tipografia urbana i el castell de Castelló", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, (1996), p. 47-77; *EADEM*, "De la vila del pagus de Peralada a capital comtal", *Mot so razo*, 7 (2008), p. 13-22, esp. p. 18-20; *EADEM*, *La construcció del palau del comte Enric II a Castelló d'Empúries (Alt Empordà): estudi documental i dels materials arqueològics*, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 2016, p. 21-24; JOSEP M. GIRONELLA GRANÉS, *Castelló d'Empúries: tot el que cal saber sobre la vila comtal empordanesa*, Castelló d'Empúries, Empordabrava, 2017, p. 54-55. De tota manera,

Hem de sumar un altre esment trobadoresc a Ponç Hug II, també associat de manera explícita a la capital del comtat. És sens dubte “el bon Ponç, comte de Castelló” que amb el seu fill Hug IV és enaltit per Ramon Vidal de Besalú com a protector de la poesia a “Abril issia”:²⁸

E pueis de sai tocar vos ai
 lo comte qu'és de Castilho,
 En Pos bo, e so filh N'Ugo,
 a mantener pretz e valor
 e a Rocaberti senhor
 En Jaufre que tan fo prezat
 per mans locx e per mans regnatz
 on foron per pretz enserratz,
 e lur oncle trobar progratz
 a Vilademuls, En Raimon,
 aital baró qu'en tot lo mon
 non ac ab dos tans de poder
 que mielhs saupes pretz mantener
 car anc un sol jorn no fo-n las.²⁹

Actiu, sembla, entre els darrers anys del regnat d'Alfons (que evoca amb lloances) i el de Pere el Catòlic, Ramon Vidal alligona un joglaret des d'una posició de mestratge i li descriu l'itinerari per les corts que l'acolliran: és a dir, dibuixa un mapa de la lírica i la cortesia coetànies. Després de la referència elogiosa al comte d'Empúries i al seu hereu, esmenta altres nobles empordanesos, les relacions polítiques i familiars dels quals tracen un destacat triangle de poder: afegeix a Ponç Hug II i Hug IV d'Empúries, Jofre II de Rocabertí i Ramon II de Vilademuls.

Jofre II era fill de Dalmau IV, vescomte de Rocabertí, i d'Arnalda de Castellet i fou pare de Dalmau I (V), vescomte de Rocabertí i baró de Vilademuls.³⁰ Documentat entorn el 1181 i mort el 1212 a les Navas de Tolosa, Jofre maridà en primeres noces amb Adelaida de Montpeller i, en segones, amb Maria d'Empúries. Una

28. Per a la identificació d'aquests membres del casal emporità, vegeu S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya...*, p. 37.

29. Ramon Vidal de Besalú, *Obra completa*, ed. Anton M. ESPADALER, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2018, p. 94-95, v. 822-835.

30. S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya...*, p. 70-71; Maria GOLOBARDES MARTÍ, “Els Navata i els Rocabertí, senyors de Peralada en el segle XIII”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, I (1959), p. 33-46. Jofre II és documentat en el seguici de Pere el Catòlic entre 1197 i 1212 i, abans de la batalla de las Navas de Tolosa, ja participà, al costat del monarca, en la campanya de Montpeller de 1207: Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico, rey de Aragón y conde de Barcelona (1196-1213): Documentos, testimonios y memoria histórica*, Zaragoza, I. Fernando el Católico, 2010, tom V, p. 2482, 2488, 2503, 2508.

interpretació literal del v. 830 va dur Field a suposar que Ramon II de Vilademuls era el seu oncle, cosa que cal descartar, malgrat els vincles entre els dos llinatges. Sí que sabem que Ramon II era sogre d'Hug IV d'Empúries, el qual maridà amb la seva filla Maria. Durant certes etapes potser també era senyor dels castells de Llers i Pals.³¹ Es tracta, a més, d'un cavaller implicat, juntament amb el seu germà Arnau II de Vilademuls (a qui probablement succeí al capdavant del llinatge), en diverses campanyes militars i als seguicis del Cast i del Catòlic, mentre que un altre germà, Berenguer de Vilademuls, arquebisbe de Tarragona, va ser una figura política clau durant la darrera etapa del regnat d'Alfons com a defensor de l'enfortiment de l'autoritat reial amb la difusió de les constitucions de Pau i Treva.³²

A continuació, Ramon Vidal fa al·lusió a dos topònims vinculats a nissagues empordaneses. Després d'un esment elogiós a Ponç III de Cervera, regent de Bas, esmenta Morellàs i Monells, possessions dels vescomtes de Rocabertí i dels comtes d'Empúries, respectivament.³³ El primer indret, situat al Vallespir, però integrat al

31. Quant al llinatge dels Vilademuls: Fernando VIADER GUSTA, "El Castillo y el linaje de Vilademuls", *Revista de Girona*, 40 (1967), p. 64-68 (amb algunes referències difícils d'entendre com ara la d'un suposat Bernat de Rocabertí com l'elogiat per Ramon Vidal). En relació amb un domini de l'Alta Garrotxa que estigué en mans d'aquesta nissaga: M. Mercè HOMS BRUGAROLAS, Josep CANAL ROQUET, "Senyors i pagesos del castell de Toralles (Garrotxa)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 41 (2000), p. 51-122, en concret p. 56-61. Un arbre genealògic dels Vilademuls a: A. RIERA PAIRÓ, *Op. cit.*, p. 289-291. Les aliances matrimonials establertes per Ramon II mitjançant la seva descendència s'evidencien en el seu darrer testament, redactat el 1197, quan es disposava a marxar a una expedició reial i poc temps abans de morir (el 1205, Jusiana d'Empúries, que havia estat la seva segona esposa, s'havia casat amb Pere de Cervera): Arxiu Diocesà de Girona, Santa Maria de Cadins, Pergamins, n. 19, 1197/05/08. Tot i no especificar-ne la relació, algunes disposicions mostren el vincle entre Ramon II de Vilademuls i Jofre II de Rocabertí, el qual actuà de marmessor i rebé el castell de Vilademuls, un dels principals dominis de la família. Atès que la seva tia Ermessenda es casà amb Jofre I de Rocabertí, Ramon II havia de ser cosí de Dalmau IV, pare de Jofre II, un grau de parentiu que avui no considerariem oncle.

32. Arnau II participà en expedicions d'Alfons a Provença, com la que acabà amb la pau d'abril de 1176: Pere BENITO MONCLÚS, "L'expansió territorial ultrapiirinca de Barcelona i de la Corona d'Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)". A: Maria Teresa FERRER MALLOL, Manuel RIU i Riu (dirs.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa*, Barcelona, IEC, 13-150, concretament p. 75. Apareix documentat a l'entorn d'Alfons des de, com a mínim, el març d'aquest mateix any fins al setembre de 1192: A. SÁNCHEZ CASABÓN, *Op. cit.*, docs. 210 (1176/03/17)- 573 (1192/09). També consta en actes de Pere el Catòlic, entre 1197 (quan era designat veguer del Rosselló) i 1201: M. ALVIRA CABRER, *Op. cit.*, tom. V, p. 2429, 2483, 2492. Sobre Berenguer de Vilademuls, abat de Sant Feliu de Girona (1163-1174) i arquebisbe de Tarragona (1175-1194), que morí assassinat camí de Roma en el marc d'una intensa lluita senyorial: Lluís CONSTANS SERRATS, *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985, vol. I, p. 81; Miquel COLL i ALENTORN, *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada*, Barcelona, Aymà, 1947, p. 33; T. N. BISSON, *Op. cit.*, p. 148.

33. A propòsit del fill de Ponç III de Cervera, descendent del llinatge vescomtal de Bas, i d'Almodis (germana del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV) i que actuà de regent del vescomtat de Bas quan el seu germà Hug I esdevingué jutge d'Arborea: S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya...*, p. 61-62.

mosaic de dominis que, com hem vist, moltes nissagues tenien a banda i banda de les Alberes, podia constituir una nova menció als Rocabertí sense que es conegui cap membre del llinatge especialment vinculat a aquesta senyoria.³⁴ Monells, en canvi, a l'extrem meridional del comtat d'Empúries, comptava amb una família homònima de senyors locals feudataris del casal emporità, encapçalada en l'època que ens ocupa per Ramon de Monells (fl. 1160-1210) i el seu fill i successor Ramon de Palau (fl. 1194-1234). Aquest darrer maridà amb Elisenda, vescomtessa de Bas, enllaç a través del qual els seus descendents assoliren el control del vescomtat de Bas a partir del segon quart del segle XIII.³⁵

Aquestes referències finals són menys precises, per bé que tant el comte d'Empúries i el seu fill com Jofre II de Rocabertí i Ramon III de Vilademuls són explícitament definits per Ramon Vidal com a posseïdors de les màximes virtuts cortesies i defensors a ultrança dels valors trobadorescos. Malgrat que no es conservi un corpus d'obres i autors directament vinculats al territori empordanès, les al·lusions destaquen el prestigi de l'associació amb aquesta lírica, tot delimitant un nucli de protectors i receptors de poesia trobadoresca a l'Empordà, definit per aliances matrimonials.

A banda dels casos ja comentats, la major part dels esments a les terres empordaneses els trobem a la lírica de Cerverí de Girona, que és també el responsable de la majoria de referències a topònims catalans (seguit a distància per Guillem de Berguedà, Giraut del Luc, Sordel i Raimon de Miraval). Tot i que començà la seva obra al servei del vescomte de Cardona Ramon Folc V, Cerverí es trasllada a Girona cap a 1264 i després gaudí durant un llarg període, probablement fins a la mort, del mecenatge de l'infant Pere (el futur Pere el Gran).³⁶ Els seus poemes exhibeixen un desplegament de topònims més ampli que no indiquen els seus moviments documentats, tot assenyalant llocs amb esdeveniments importants (per exemple el riu Cinca on Pere va fer negar el seu rival Ferran Sánchez de Castro), o els castells de la noblesa revoltada, tal com hem vist a la poesia de Guillem de Berguedà. D'altra banda, la seva obra il·lustra l'ús encomiàstic de la toponímia, mitjançant l'elogi de les dames de la noblesa, combinat també amb la reflexió sobre un entorn polític concret. Aquests són els poemes on podem detectar la seva relació amb la noblesa empordanesa, que potser pot connectar-se amb la seva residència a Girona.

34. Per als dominis dels Rocabertí entre els segles XII i XIV: A. PUIG, A. RIERA, *Op. cit.*, p. 305.

35. Malgrat tot, la senyoria de Monells continuà com a domini tradicional dels comtes d'Empúries, en especial lligat a les successives comtesses: ELVIS MALLORQUÍ GARCIA, "La vila de Monells, del segle IX al XII", *Estudis del Baix Empordà*, 18 (1999), p. 35-54, esp. p. 41-43.

36. Sobre l'obra de Cerverí, vegeu Miriam Cabré, *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona-Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, 2011. Per a la relació amb els Cardona i la connexió amb l'àrea de Girona: MIRIAM CABRÉ, ALBERT REIXACH SALA, "Un cercle poètic al bisbat de Girona de 1250-1280: pistes documentals", en preparació.

L'acumulació més gran de topònims es produeix al *Testament*, probablement datat el 1274 i potser representat per Nadal davant la cort reial, on esmenta, entre molts altres beneficiaris dels seus llegats satírics, al comte d'Empúries (aleshores Hug V), a Jofre III, vescomte de Rocabertí, i el seu fill i futur successor Dalmau VI, a Gilabert IV, senyor de Cruilles i Calonge, a dos fills d'aquest que no especifica, a Arnau de Foixà (germà precisament del monjo Jofre de Foixà) i a un seu germà (al qual deixa una sella per muntar, i és, per tant, segurament laic, potser un Bernat documentat per González Hurtebise), a més de Pere de Mata, un noble *a priori* de rang menor.³⁷ Per al cas empordanès, és especialment interessant la *Recepta de xarob* (PC 434a,17), un dels pocs poemes conservats de Cerverí en què no hi ha cap referència a l'infant Pere i constitueix, en canvi, un homenatge als Cardona i a la noblesa catalana. El trobador acaba proporcionant a la personificació de Cortesia la recepta d'un xarob per guarir Amor, confegit amb les qualitats d'una sèrie de dames catalanes que ha de visitar, tot seguint un recorregut que comença i acaba entre un cert Palau i Torroella (tot apunta que de Montgrí). Es tracta de quatre vescomtesses, les de Cardona, Bas, Rocabertí i Cabrera, a les quals afegeix dues dames de menor rang, Guillemona (que situa a Palau –possiblement Palau-sator) i Blanqueta de Creixell. Segons les identifications que en proposem totes són membres de llinatges vinculats a l'àrea de Girona (moltes, en concret, a l'Empordà), entrelligades per llaços de parentesc proper.³⁸

També la *Recepta* dibuixa, doncs, entre al·lusions a topònims i llinatges, una ruta de la cortesia com la de Ramon Vidal, que evoca sens dubte la circulació poètica. Retrobem el mateix procediment, però ampliant el marc geogràfic a Catalunya a la *Pastorela* "Pres d'un jardí encontrey, l'altre dia" (PC 434, 9a). Composta després de l'accessió al tron de Pere el Gran, presenta Cerverí com un pare preocupat per l'imminent viatge dels seus fills a escola, al qual una noieta suggereix una ruta per les terres de totes les dames nobles que l'acolliran i el consolaran (en agraïment

37. Alguns d'aquests personatges són identificats a Gabriel LLABRÉS, *Estudi històric y literari sobre'l Cançoner dels comtes d'Urgell*, Barcelona, Societat catalana de bibliòfils, 1907. Pel que fa als Rocabertí i els Cruilles: "Rocabertí", "Cruilles", *Op. cit.*: <<https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0056118.xml>>, <<https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0020823.xml>> (darrera consulta a 20/04/2018). A propòsit de la figura de Gilabert IV de Cruilles, fidel servidor de Jaume I i del seu fill i successor Pere el Gran: FRANCISCO DE BOFARULL SANS, *Gilaberto de Cruilles*, Barcelona, Ateneu Barcelonès, 1886, p. 13-46. Quant als Foixà: E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Op. cit.*, p. 523. Pere de Mata probablement és un cavaller documentat a Castelló d'Empúries entre aproximadament els anys 1262 i 1297: JOSEP M. GIRONELLA GRANÉS, *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV: La molla de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010, p. 201-202, 204, 206. Sembla que descendia d'un llinatge originari de Mata, a les rodalies de Banyoles. Només a tall d'exemple: I. CONSTANS, *Op. cit.*, vol. II, doc. 385 (1280/12/03), 453 (1296/10/05). Cerverí també esmenta juntament amb tots aquests nobles empordanesos el senyor de Cervià de Ter, en aquell moment Guerau de Cervià (c. 1260-1290) també proper a la cort reial: JAUME DE PUIG, JOSEP M. MARQUÉS PLANAGUMÀ, *Lletres del bisbe de Girona, segle XIV*, vol. I (n. 1-620), Barcelona, IEC-Facultat de Teologia de Catalunya-Ajuntament de Girona, 2007, p. 103.

38. Per a un comentari més detallat, amb una nova proposta de lectura i localització, vegeu M. CABRÉ, A. REIXACH SALA, "Un cercle poètic".

del seu servei poètic, se sobreentén). Aquí és on el trobador esmenta, entre altres, els indrets de Cabrenys (en aquell moment en mans dels Hortal), Quermançó i Marçà (dins dels dominis dels comtes d'Empúries), Rocabertí i Requesens (dels vescomtes de Rocabertí, tot i que el segon castell el tenien en feu dels propis comtes d'Empúries), i, ja al sud del Montgrí, Torrent, Begur i Cruilles (dels Cruilles per enllaç matrimonial amb els Peratallada), així com Pals (dels Santaeugènia).³⁹ La conversa, però, aviat es desvia cap als afers d'actualitat, quan la noia pregunta a Cerverí per la situació a la cort. El problema candent era el bovatge, un impost general impulsat per la monarquia que la noblesa (és a dir els llinatges de les dames prèviament esmentades) considerava una vulneració dels seus drets. El to és conciliador, fins i tot pedagògic, evocant els motius de les dues parts en conflicte, rei i estament militar.⁴⁰

Font: Elaboració pròpia a partir del mapa creat en el marc del projecte Recercaixa 2015 ACUP 00127.

39. Sobre bona part d'aquests castells i llocs: P. CATALÀ ROCA, *Op. cit.*, vol. II, p. 421-447 (Requesens i Rocabertí), 463-467 (castell de Cabrera de la baronia de Cabrenys), 548-554 (castell de Quermançó), 599-608 (Begur), 649-660 (Cruilles), 661-671 (Foixà), 703-711 (Pals), 723-741 (Peratallada). La unió dels senyors de Cruilles amb els Peratallada es produí a través del matrimoni de Guilbert IV de Cruilles amb Guillem de Peratallada l'any 1250.

40. P. ORI, *Op. cit.*, p. 990-992. Ferran Soldevila (*Pere el Gran, II: el regnat fins a l'any 1282*, Barcelona, IEC, 1995, p. 124 i p. 141, doc. 6) aporta un document on s'anomenen els que devien ser bona part dels nobles que es rebel·laren juntament amb Ramon Folc VI de Cardona. Tanmateix, no s'endevina cap correspondència exacta amb els esmentats per Cerverí.

Probablement poc després de la mort de Cerverí, l'Empordà reapareix a la lírica trobadoresca, si més no com a escenari del cèlebre cicle de *coblas* de 1285 entorn del projecte d'invasió de la Corona d'Aragó, en el qual intervé per la part catalana el rei mateix, Pere el Gran.⁴¹ Els fets de 1285 són recordats en el diàleg poètic entre Ponç Hug V d'Empúries amb Frederic II de Sicília cap a 1298:

Ne no-s cuig ges che-l seus parenz desir
ch'el perda tan che-l regne no-il remagna,
ne-l bais d'onor per franzeis enrechir,
ch'en laiseron lo plan e la montagna.
Confunda-ls Deus e lor orgoil dezaia!⁴²

El comte, que acabarà participant en l'ofensiva siciliana de Jaume II (mentre que el seu germà Huguet serà a l'exèrcit de Frederic), vol calmar les inquietuds del rei sicilià, tot negant que els membres del seu llinatge vulguin destronar-lo i molt menys perjudicar-lo per enaltir els francesos, que van haver de fugir durant la invasió de 1285.

A banda de la residència gironina de Cerverí, en aquesta tardor trobadoresca tenim notícies del primer trobador originari de l'Empordà: el monjo Jofre de Foixà. Les dades que coneixem de la seva biografia el duen fora de les terres empordaneses i la seva obra no denota cap vincle amb aquest territori (però potser sí amb altres àrees del bisbat de Girona).⁴³ Tanmateix si l'origen no equival al lloc d'activitat, és important com a signe d'arrelament del conreu poètic.

A partir del segle XIV comencem a dir-ne catalana de la lírica que segueix la petja dels trobadors, encara que la continuïtat amb la poètica trobadoresca sigui manifesta: és una tradició subjecta a canvis palpables, també geogràfics, però que recull les tendències de la poesia tardotrobadoresca.⁴⁴ N'és un exemple la troballa dels poemes que alguns notaris de Castelló van copiar als seus registres, al pas del segle XIII al XIV, que l'estudi d'Anna Radaelli comença a situar en un context més ampli de la poesia coetània.⁴⁵

41. Miriam CABRÉ, "Politique et courtoisie à l'automne des troubadours", *Cahiers de civilisation médiévale*, 60 (2017), p. 113-124. Vegeu l'edició i notes a Linda PATERSON per al *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura trobadorica e occitanica* (<http://www.rialto.unina.it>). Quant a la invasió que s'acabà produint amb conseqüències dràstiques sobre l'Empordà, entre d'altres: Stefano M. CINGOLANI, "El comte Ponç Hug V i la invasió francesa de 1285", *Mot so raso*, 8 (2009), p. 27-40.

42. Martí de RIQUER, *Los trovadores*, Barcelona, Planeta, 1975, p. 1691, v. 29-33.

43. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, "Jofre de Foxà (...1267-1295...)", *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey Jaume I y a la seva època*, vol. II, Barcelona, 1913, p. 521-535, 1171-1172.

44. Miriam CABRÉ i Marina NAVAS, «"Que-l rey franses nos ha dezeretatz": la poètica occitana després de Muret» (amb Marina Navàs), *800 anys després de Muret. Els trobadors i les relacions catalanooccitanes*, ed. Vicenç Beltran, Tomàs Martínez i Irene Capdevila, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2014, 101-122.

45. Donats a conèixer i editats per Miquel PUJOL CANELLES, *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries: recull de poemes de final del segle XIII i primer terç del XIV*, Figueres, IEE-Patronat Francesc Eiximenis, 2001, p. 44-47; Anna RADAELLI, "Incroci di rime fra carte d'archivio: il caso di Castelló d'Empúries". A: Miriam CABRÉ, Sadurní MARTÍ, Albert ROSSICH (eds.), *La réception des troubadours en Catalogne*, Turnhout, Brepols, en premsa.

Un cop el comtat d'Empúries passà sota control del casal de Barcelona, l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, comte d'Empúries (1325-1342) i el seu germà Ramon Berenguer (1342-1364) reben la dedicatòria d'obres poètiques i tractats teòrics d'autors tan importants en aquest període com Ramon de Cornet i Joan de Castellnou. L'infant Pere, d'altra banda, seria el poeta més interessant i actiu del moment pel volum i les tendències de la seva obra si s'hagués conservat, a jutjar per la descripció de la coronació del seu germà Alfons a la crònica de Muntaner.⁴⁶ Cal afegir-hi un altre vincle de mecenatge: Joan de Castellnou, dedica el seu tractat retoricogramatical a un Dalmau de Rocabertí, fill del vescomte (potser Dalmau VI).⁴⁷ No oblidem, per acabar, dos poetes castellanins de la primera meitat del segle xv, fra Joan de Vilagut i Guillem Tinter, ambdós membres de la petita noblesa local.⁴⁸

A partir dels poemes vinculats a l'Empordà, doncs, es poden seguir les fites de la presència i difusió dels trobadors a Catalunya fins a finals del segle XIII i principis del XIV quan deixem d'anomenar els poetes trobadors, i més enllà. Representen un bon testimoni de la continuïtat del conreu líric, l'adopció de les tendències i els gèneres tardotrobadorescos i la pervivència de la interpretació musical. De Guilhem d'Aquitània al rei Alfons, d'Alfons a Pere el Gran, de Pere a Pere d'Empúries, tot incloent el comte Ponç Hug V d'Empúries, una línia de trobadors reials i de l'alta noblesa conrea una poesia, de caire tant amorós com polític, que circulava per les xarxes de la noblesa que hem resseguit, tot enllaçant amb el Rosselló fins a almenys el segle XIII. A banda de grans llinatges com els comtes d'Empúries i els vescomtes de Rocabertí, també hi emergeix una noblesa de rang mitjà, amb menys continuïtat però amb certa rellevància i proximitat a la corona en alguns períodes, com els Vilademuls durant el regnat d'Alfons el Cast, o posteriorment els Foixà i els Torroella-Santa Eugènia.

Són xarxes difícils de reconstruir amb la documentació i la bibliografia disponibles, però la importància de les quals queda subratllada precisament per aquests recorreguts poètics, que en perfilen les característiques. Les evocacions poètiques testimonien que l'Empordà no era un cos polític tancat, sinó que moltes famílies mantenien contacte amb la monarquia, de vegades fluctuant, en la mateixa mesura

46. Marina NAVÁS, "Poètica i literatura tardotrobadoresca a la cort de l'infant Pere", A: Antoni CONEJO (ed.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou: "molt graciós e savi senyor"*, Valls, Ajuntament de l'Hospitalet de l'Infant-Vandellós-Cossetània, (2017), p. 111-122.

47. Quant a les hipòtesis que s'han plantejat per a la identificació d'aquest Dalmau membre del llinatge dels Rocabertí, entre els quals destaquen dos fills homònims de Dalmau VI, un que esdevingué senyor de Sant Llorenç de la Muga i morí abans de 1340 i un altre, fruit d'un tercer matrimoni, que fou membre de l'orde del Temple i que ja constava difunt l'any 1324: Sadurní MARTÍ, "Joan de Castellnou revisitat: notes biographiques", *Revue des Langues Romanes*, 121 (2017), p. 623-659, en concret p. 637.

48. Enric BASSEGODA, "Dos poetes castellanins del segle xv", *Mot so razo*, 3 (2004), p. 16-24.

que ho feien també les relacions de la casa comtal emporitana. Ho reflecteix Guillem de Berguedà quan fa de portaveu del sector de la noblesa que vol trencar l'entesa amb la corona, o Cerverí quan difon en la seva pastorel·la una deliberada imatge conciliadora del rei envers els barons revoltats. D'aquesta manera la lírica dona veu als arguments de faccions en conflicte, als seus interessos i als equilibris entre aquestes xarxes de poder.